

BALKANLARDA AHİLİK VE BEKTAŞİLİK
(Nisâbu'l-İntisâb Bağlamında Bir İnceleme)
AKHISM AND BEKTASHISM IN THE BALKANS
(An Analysis in the Context of Nisab al- Intisab)

M. Saffet SARIKAYA¹

ÖZ

Türkler, fethettikleri coğrafyalara kendi kültürlerini götürüp, yerel halka örnek oldukları kadar bu bölgelerin gelişmesine de katkı sağlamışlardır. Anadolu'da kendine özgü bir sosyal yapı olarak ortaya çıkan Ahiliğin Balkanlar'daki tezahürleri de böyledir. Öte yandan İslam dininin yayılmasında etkin olan tarikatların bölgedeki faaliyetleri bilinmektedir.

"Nisâbu'l-İntisâb", Münir-i Belgrâdi (1620 sonrası) tarafından Fütüvvetnâmeleri eleştirmek üzere kaleme alınan eleştirel nitelikli bir eserdir. Müellif, Fütüvvetnâme eleştirisi bağlamında Ahilik ve dönemin esnafıyla ilgili bazı bilgiler verdikten sonra eserin son kısmında bölgede bulunan dinitasavvufi hayatla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Makalede Balkanlarda Ahilik ve Bektaşilik olgusu, eserin son bölümünü "Hâtimetu'l-Husûl" teşkil eden fasılda yer alan bilgiler çerçevesinde incelenecektir. Bu yapılırken Balkanlar'da tasavvuf ilgili yapılan güncel çalışmalardan da istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Ahilik, Bektaşilik, Münir-i Belgrâdi, Nisâbu'l-İntisâb.

ABSTRACT

The Turks have taken their own culture to the regions that they conquered, and they have been a model for local people as far as contributing to the development of these regions. Akhism that emerged as a unique social structure in Anatolia appeared like this in the Balkans. On the other hand, the activities of the orders that are effective in the spreading of the Islam in the religion are known.

"Nisab al-Intisab" is a critical work which was written by Munir-i Belgradi to criticize the Futuwwatnamas (after 1620). In the context of the critique of the Futuw-

Makale geliş tarihi: 25.01.2018, Makale kabul tarihi: 26.05.2018

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-093/6090>.

watnama, after giving some information on the Akhism and tradesmen of this period, the author gives important information about the religious-mystical life in the region at the end of work.

In this article, we will examine the case of Akhism and Bektashism within the framework of the information in the last chapter (Hatima al-Husul) of the work. We will also benefit from the current work on mysticism in the Balkans.

Keywords: The Balkans, Akhism, Bektashism, Munir-i Belgradi, Nisab al-Intisab.

GİRİŞ

Doktora çalışması yaptığım yıllarda Gölpınarlı'nın (1949-1950:63) Fütüvvetnâmeleri eleştiren bir eser olarak işaret ettiği Nisâbu'l-İntisâb dikkatimizi çekmişti. Ancak muhtemelen çalışmamızla doğrudan ilgili görmediğimiz için o tarihlerde bu eseri pek fazla incelemedik. Yıllar sonra 59 varaklık bu eseri inceleme fırsatımız oldu. Gölpınarlı'nın ifade ettiği ve eserin müellifinin de belirttiği gibi eleştirel nitelikli bu eser, müellifin yaşadığı dönemin dini-tasavvufi hayatı hakkında önemli bilgiler içeriyordu.

Eserin müellifi Münîr-i Belgrâdî, Belgrâd'da vâizlik, müderrislik ve müftülük yapmış, ömrünün büyük bir kısmını Belgrâd'da fetvâ vererek, eserlerini te'lîf ederek ve talebe yetiştirerek sürdürmüştür. "Nisâbu'l-İntisâb"ı da kaleme alırken

yaşadığı bölgedeki esnafın kullandığı bir Fütüvvetnâme'yi incelemiş, ondaki hata ve eksikleri tespit etmiş ve bunu esnafın ricasıyla yapmıştır. 1521'de fethedilen Belgrad'da 1560'larda on altı Müslüman mahallesi vardır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre XVII. yüzyılın başlarında altı kervansaray, yirmi han, üç bin yedi yüz dükkândan oluşan Sultan Çarşısı'na sahiptir. (Popovic, 1995:185 vd.; Djuric-Zamolo, 1992:407-408). Müellifin yaşadığı dönemde, Anadolu merkezli yapılan ahi esnaf teşkilatının Türklerle birlikte Balkanlara taşındığı, loncaya dönüştüğü zamanlarda bile güçlü bir geleneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu gelenekte esnafın ellerinde bulunan Fütüvvetnâmelere göre esnaflıklarını, zanaatlarını, ticaretlerini ve sosyal hayatlarını düzenlediklerini, akla ve bilime değer veren görgülü ustalar olduklarını anlamaktayız.

Makalede Balkanlarda Ahilik ve Bektaşilik olgusu, eserin son bölümünü "Hâtimetu'l-Husûl" (55a-59b) teşkil eden fasılda yer alan dönemin dini-tasavvufi hayatıyla ilgili verilen bilgiler çerçevesinde incelenecektir. Bunu yaparken Balkanlar'da tasavvuf ilgili yapılan güncel çalışmalardan da istifade edilecektir.

Münîr-i Belgrâdî ve Eseri Hakkında

Münîr-i Belgrâdî hakkında geçtiğimiz yıllarda Kosava'lı araştırmacı Takhidin Bytqi / Tacettin Bitici'nin yerel kaynakları da kullanarak hazırladığı bir araştırmanın

yeterli malumata sahip olduğu kanaatindeyiz. Buna göre onun asıl adı İbrahim b. İskender, mahlası Münîrî'dir. Aslen Bosnalıdır. Manevî terbiyesini Mevlana Ali Efendi ve Aziz Mahmud Hüdayî'den alan Münîrî Efendi, mezuniyetinden sonra Belgrâd'da vâiz, müzekkir, müderris ve müftülük görevlerinde bulunmuş, ömrünün büyük bir kısmını Belgrâd'da fetvâ vererek, eserlerini te'lîf ederek ve talebe yetiştirerek sürdürmüştür. İncelediğimiz eserinde kahveyi, kahvehaneyi, tütün içmeyi haram sayan, semayı ve devranı caiz görmeyen Belgrâdî'nin, zahire bağlı bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu ve Celvetî sülûkuna girdiği anlaşılmaktadır. Kesin olmamakla birlikte 1029/1620 ila 1038/1628 arasında vefat etmiştir. Belgrad'da metfundur (Bitici, 2005:222-225). T. Bitici, Münîrî Efendi'nin irili ufaklı Arapça ve Türkçe kaleme aldığı on altı eserini tespit etmiştir. Bunlardan birisi de "Nisâbu'l-İntisâb ve Âdâbu'l-İktisâb" dır.

Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası Türkçe Yazmalar, A 6803'de kayıtlı, elli dokuz varak ve 1066/1656 istinsah tarihlidir. Eserin kapak sayfasında müellifin adı yazıldıktan sonra vefat tarihi olarak verilen 1029/1620, muhtemel eserin yazılış tarihidir (Gölpınarlı, 1949-1950:63). Her sayfasında yirmi beş satır bulunan eser kırık rik'a ile kaleme alınmıştır. Fasil ve bab başlıkları Arapça olarak kırmızı mürekkeple yazılmış; ayetlerin, hadislerin ve Arapça alıntılarının üzeri çizilmiştir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshanın fotokopisi İSAM Kütüphanesi, Yazmalar 1656'da;

diğer bir nüshası da Berlin National Bibliothek no. Lanbd. 589 kayıtlıdır (Bitici, 2005:227).

M. Belgrâdî, bazı ustaların kendisine ellerindeki Fütüvvetnâmeleri gösterdiklerini ve bir müteseyyide nispet edilen bu Fütüvvetnâmedeki hata ve yanlışları ustalara gösterince kendisinden bunların düzeltildiği bir eser yazılmasının talep edildiğinden bahisle eserini kaleme aldığını beyan eder.

"Ve bu cerîdeye bâ'is budur ki üstadların ba'zısı bu fakîre Fütüvvetnâmelerin gösterüb didüğim vücûh üzre niçe ekâzîb-i bâtıla ile memlû ve mersûm gördüğümde 'ale'l-husûs bir müteseyyidin nâmına bir musannifin cümleden ekbah bulub niçe mevâzı'da mevâkı' kizbi kenâre işâret itmekle ol sebeble ba'zı üstâzlar iltimas cihe-tiyle fakîrden san'atlarının ibtidâ va'zın ve kadr-i şeref-i sanâyi' ve âdâb-ı sohbeti ve hukûk-ı esâtizeyi ve nesâyih-ı telâmizeyi beyân idüb işâret eylemege ricâ itmekle ..."

(2a-b).

Doğrudan Fütüvvetnâmeleri eleştirmeye yönelik hazırlanan bu eser büyük ölçüde Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyn er-Razavî (öl. 931/1514'den sonra?)'nin "Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik/Fütüvvetnâme-i Kebîr" adlı eserini hedef almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla M. Belgrâdî, yirmi yedi yerde Seyyid Muhammed'i ismen zikrederek ondan alıntılar yapıp, onu eleştirir ve bazı yerlerde tahfif ifadesiyle

“müteseyyid” (seyyidlik taslayan) terimini kullanır (2a, 44b, 58a). “Miftâhu’d-Dekâik” gerek yazıldığı dönem gerekse içeriğiyle Anadolu’da en fazla bilinen, kullanılan ve kendisinden sonraki benzer eserlere kaynaklık eden Fütüvvetnâmedir. Belki de bu özelliğinden dolayı mevcut yazma nüshaları arasında kısaltmalara, ilavelere, metnin bir kısmının iktibas edildiği eksik nüshalara rastlamak mümkündür.

M. Belgrâdî, Fütüvvetnâmelerde yer alan Şîi unsurları göstermesine hatta bazı uygulamaların Safevî propagandası olduğuna işaret etmesine rağmen (50b), eser Taeschner’in de (1980:968) belirttiği gibi, ne fütüvvet ehli tarafından değerlendirilmiş, ne de devletin idarî ve ilmî kadrolarının dikkatini çekmiştir. Bu çalışmaya gösterilen ilgisizlik, Osmanlı resmî otoritesinin fütüvvet-ahi teşkilâtını baskı ve takip altında tuttuğu; Seyyid Muhammed’in müteseyyî olmasına rağmen bir Şafîî kadısı gibi görünerek takiyye yaptığına dair Gölpinarlı’nın iddialarını (1949-1950:25, 96) boşa çıkarılmaktadır.

M. Belgrâdî’nin bir tenbih, bir kaç fasıl ve hatimeyle tamamlayacağını belirttiği (2b) eserin içeriği şöyledir:

et-Tenbîh (2b-7a): Âlemin ve insanın yaratılışı, her şeyin insana musahhar kılınışı vb. şeylerden bahseder.

Birinci Fasıl: “Fî Aslı’l-iktisâb ve Fazîletihi ve Rif’atihi Ehli’t-tâ’ati” (7a-11a). Bu fasıl iktisabın aslı ve fazileti beyanındadır ve ehl-i tâatın rif’ati şanındadır.

İkinci Fasıl: “Fî Tafdîli Ba’zı’s-sanayi’ ‘alâ Ba’zıha” (11a-13b), yani ba’zı sanatların diğerleri üzerine faziletli olduğunu beyan eder. Müellif en faziletli sanatın ziraat olduğundan ve Hz. Adem’in çiftçiliğinden bahisle ziraatı ticaretle mukayese eder.

Üçüncü Fasıl: “Fî Zikri Ehl-i’s-sanâyi’ ve Evveli Men Sadarâti’s-sanâyi’ minhüm” (13b-39b), yani Ehl-i sanayi’ doğuşuna sebep olan kimselerin zikri beyanındadır. Müellif, çeşitli mesleklerin öncülerinden bahisle özellikle “Miftâhu’d-Dekâik”de Selmân-ı Farisî’nin belini bağladığı ellinin üzerinde kişiyi tek tek değerlendirir ve kendine göre ulaştığı gerçek meslek öncülerini anlatır. Çiftçilik, ekmekçilik, terzilik, paşamçılık, zırhçılık, kılıççılık vb. meslekleri ayrı bâblar altında ele alır.

Dördüncü Fasıl: “Fî’l-Üstaz ve Tilmîzihî Mea’hu Terbiyetihî” (39b-47a), yani bu fasıl ustanın çırağıyla çırağın ustasıyla edebi ve terbiye olunması konusunun açıklamasıdır.

Beşinci Fasıl: “Fî Şartı *İcâzeti* ve’s-selâmi” (44a-47a).

Altıncı Fasıl: “Fî Fazîleti’z-Ziyâfe’dir” (47a-55a), yani konukluk ve konuğunu ağırlamanın fazileti ve konukluk adabının açıklanmasıdır.

Müellif 51b’den sonra fütüvvetin tarifi ve kısımlarıyla ilgili uzun açıklamalar yapar.

“Hâtimetu’l-Husûl” (55a-59b): Sonuç ve değerlendirmeyi teşkil eden bu bölümde

müellif özellikle yaşadığı bölgede bulunan bazı tarikatlardan bahisle, kimi zaman onların tarihteki uzantılarını da dile getirerek önemli bilgiler verir ve eleştirilerini özetler.

Hâtimetu'l-Husûl Faslı (55a-59b)'nın Özeti

"Mü'minler sohbetinden diyanetde perhîz idicek tavâifi beyanındadır" diye başlayan bu sonuç bölümü başlıktan da anlaşılacağı gibi müminlerin inanç bakımından hangi dini grupların sohbetinden uzak durması gerektiğini açıklamak üzere kaleme alınmış bir tenbih niteliğindedir.

M. Belgrâdî, Necmüddin Daye'nin "Menârât"ı, Abdurrahman Bistâmî'nin "Fevâtih-i Mekkiyye"si, Necmüddin Ömer Neseff'nin Beyânu'l-esrâr'ından² nakille Melâmiyye, Kalenderiyye ve Haydâriyye'nin ekserisinde ibâha ve zındıklığın hâkim olduğunu; Yûnusiyye, Çâkriyye, (Çakeriyye)? Adeviyye, Hurremiyye, Rifâiyye, Hayrâniyye, Sinâniyye, Bedeviyye, Sûfiyye-i Halvetiyye ile sohbet edilmeyeceğini; Hubbiyye, Ulyâniyye, Şemrâhiyye, İbâhiyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vâkızıyye, Mütecâhiliyye, Mütekâsiliyye, İlhâmiyye ve Tersimiyye'nin sünnetten uzak batıl gruplar olduğunu ifade eder. Burada zikredilen adların hemen çoğu müstakil tarikat veya bir tarikatın kolu olarak kaynaklarda yer almamıştır. (Örneğin bkz., Vicdânî, 1995; Öngören, 2011:95-105). Bu

grupların bazıları özellikle Şîliğin alt kolları olarak farklı coğrafyalarda karşımıza çıkmaktadır. (Meşkur, 2011:215, 217, 218, 350, 500-501, 544, 546). Muhtemelen müellif tali kaynaklarda bulunduğu bazı zümre adlarını yaşadığı bölgedeki sûfi gruplara nispet etmiş gibi görünmektedir.

Daha sonra o, bölgede yaşayan gruplardan Tersimiyye (Resimcilik)'den biraz daha detaylı bahseder. Bununla birlikte o, Hamzavîler ve Simavîler (muhtemelen Simavnevîler)'i de aynı kategoride değerlendirerek: "Bu diyarda Sûfiyye-i Hulûliyye çokdur. Hurremiyye asârından dahi Simâviyye ve Hamzaviyye tâifesinden vardır ki, nisâ ile bile sohbet iderler." diyerek onları Hulûlîlikle, Hürremîlikle itham eder ve kadınlarla birlikte sohbet meclisleri düzenlediklerine işaret edip, ehl-i hırfet ve ehl-i diyanetin onlardan uzak durması gerektiğini vurgular. Onların ibâhat vadilerinde Bâtıniyye ve bazı Zendaka şüphelerine atıfta bulunup, "se vü dü veya bist ü heşt" diyerek harflerin resimlerinden Fazl-ı Esterâbâdî'yi resmederek, o melûnu hâşâ Tanrı diye inandırdıklarını söyler. Bu son ifadeler söz konusu grupların Hurûfîlikle doğrudan ilişkili olduklarını göstermektedir.

Belgrâdî'ye göre, onların bazıları ulu zatların sözlerini çarpıtarak kendileri lehine yorumlayıp enâniyet gösterirler. İddialarını ispat için Hz. Peygambere nispetle hadis uydurmaktan çekinmezler. Yaptıkları neûzübillah Teâlâ şeytanın son mertebesidir. Kimileri harfleri evirip çevirip hal-

2 Arslantürk (2006), "Necmeddin Neseffî" maddesinde Neseffî'nin eserleri arasında Beyânu'l-esrâr adlı bir risale zikretmemiştir.

kı kendine celb etmek ve hakkında hüsnü itikâd sağlamak ister. Kimileri, gizli bilgilere sahip olduğunu, velayet sahibi olduğunu, fena fillâha erdiğini iddia ile halkı kendine rağbet ettirirler. Muhabbet davasıyla dini ilimlerin ve faziletli nafilelerin çoğunu terk ederler, bunun gerekliliğinden bahsedene ta'n ve taayyüb ederler. Etraflarına topladıkları başıboş rind dervişlerle sema ve raks edip, cahil halkı iğva ile kendilerine cezb ederler. Böylece namaz ve oruçla elde edilecek dereceyi bir anda elde ettiklerini iddia ile, kendilerine çeşitli harikuladelikler nispet edip, kendilerini yüceltirler. Gittikleri kasaba ve şehirlerde izzet ve ikramla karşılanırlar, şeyhlerini şeyhu's-şuyûh sayan nice rind ü derviş yanlarına takılırlar. Bazıları tasavvuftan birkaç nükte ve kelimeler yazıp şeyhlik taslarlar. Hamzavîler ve Simâvîler bu vech üzeredir. Belgrâdî, Hubbiyye şeyhlerinin, "Beni sâyir meşâyıhdan üstün tutmazsan sana benim yüzümden fütûh yoktur" diye müridlerini kendilerine bağladığını ifade eder. Bazıları da vefk, havâs-ı esmâ, bazı tılsımât-ı münâfiyi tecrübe ile müşahede edip veya gördüğü risalelerde bulduğu üzere istinsâh edip, birkaç kişiye sihir yazıp sıhhat-i takdir-i Hakk uygun düşüp hasta sağlığına kavuşunca ahmak insanlar tarafından yüceltilerek duası makbul, keramet ehli aziz kabul edildiklerini haber verir. Bilhassa bacılar, çeşitli hediyelerle gelerek, "Hey şeyhim hey" diye derûnundan âh ve enîn edip ağlarlar, "bana esmâdan veya esrârdan nesne ver" diye yürekleri dağlarlar. O da böyle iltifâta erince zanneder ki, "Ben ricalden olmasam bana

bu kadar teveccüh olmazdı ve ehl-i tasarruf dâiresine basmasam benim bu halim bu rif'ati bulmazdı" diye sûfî libası giyip Ayasofya kubbesi gibi imame sarıp halk içine çıkarlar. Belgrâdî:

"Başında sarığı var kubbe denli / İçinde marifet yok hubbe denli,

beyti sanki bunlar için söylenmiştir. Eğer zâhir surete riyâ gelse bu âlemde ancak böyle gelebilirdi." diyerek, taaccübünü dile getirir.

Kendisine muhib geçinenler onu evliya mesabesinde görüp elini öpmekle ve teberük etmekle istidrâca bendedirler:

Halk içinde salâhu ad eyler / Fırsat elverirse çok fesâd eyler.

Belgrâdî daha sonra, bulunduğu vilâyette bazı bunakların erenler sohbetinde bulunup Kırklar ile dostluk edip, Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin ruhuyla konuştuklarını iddia ettiklerini, kimi devlet ricalinin bunlara itibar ettiklerini, müftünün bile onlardan birisine inandığını oysa bunlardan bazılarının namaz bile kılmadığını ifade ederek bizzat yaşadığı bir tecrübeyi şöyle nakleder:

"Onlardan birisi fakire gelip mesele sormak bahanesiyle, "Mehdî mi evvel çıkar Kapıcı mı evvel çıkar?" deyince, "Kapıcı ne müsâhabettir?" dediğimde, o da: "Ahir zamanda çıkar, aynen kitabda gördüm" diye cevap verdi. Bir iki gün misafir ettim. Çok nesneden bahsetti, ancak adâb-ı salâhdan bir edebi yoktu. İttifâk-ı ihtiyâc var iken

yağmur yağdı. Gördüm ki, “Rahmet benimle bile gezer” diye yağmur yağmasını kendince kerâmet olarak iddia edince kovdum, bir daha gözüm görmedi. Ebleh kimseler bu sözleri gerçek zannederek böylelerine rağbet ederler.”

Yine Belgrâdî, Şîî nitelikli görünen bazı kimseleri şöyle haber verir:

“Bazı melâhîde ehl-i İslam’ı saptırıp dinde ihtilâf çıkarmak ister. Bunlar kalplerinde ya Hz. Ali’nin ya gayrının muhabbetin fehm ederler, Şî’a ve Revafız şubelerinden kelîmât ilkâ ederler. On iki imam muhabbetini tasvir sanatıyla beyan ederler. Ehl-i Beyt’e nispetle tevellî ve teberriye yönelirler. Hz. Ali tarikatı, On İki İmam yolu diye nice müminleri tarik-i müstakîmden çıkarırlar. Karâmita taifesi ve Batınîyye hazelesi ve Dürûzîler feceresi ve Kızılbaş mürdesi cümlesi bu suretle âleme fesad bırakmışlardır.”

Belgrâdî, önceki bölümde ele aldığı halvây-ı cefne, tuğ, alem, çerâğ, sofrâ ile ilgili anlatılanların yalan olduğunu beyan ile bu mahalde söylenen âyetlerin ve salavâtın yanlış olduğunu ifade edip, getirilen gülbenklerin Müslümanların ve cemaatin inandıkları yolun tahrifi ve sünnetin bid’ate tasrifi için olduğunu bildirerek şöyle devam eder:

“Ve’l-hâsıl Revâfız yolunu ikamet için üstazlara Fütüvvetnâme diye yazdığı vech irşad için değildir, ifsad içündür. Ve bunca zamandan beru mucibiyle amel idüb kemerbesteler halvây-ı cefneler, ilbâs-ı hır-

kalar, kuşak kuşatmalar Rasulüallah (sav) Ali’yi tıraş itmeler ve Ali Selmân-ı Farisî’yi tıraş idüb icazet virüb belin bağlamalar ve Selmân şu kadar kimesnenin belin bağladığı cümlesi iftiradır. Berber üstazları peştemal bağlamakla iş işledikleri için anın üzerine ol iftiraları tezeyyüne fırsat bulmuş yazmıştır. Hiç şübhe yoktur bu kadar İslâm’a ol kadar yalanı sahîh itikad itdirmek Ehl-i Sünnet ve Cema’at tarikandan sarf eylemek nazarı ve maksadı dinden bir şartı kaldırmaktır.”

Bütün bunların batına dalmaktan geçtiğine vurgu yapan Belgrâdî,

“Zihni pâk ve zeka sahibi olan ehl-i ferâset bu mezhûrların cümlesinden ihtiraz ederler. Tâ ki selâmet üzere ve fıtratta, İslâm’da mahfûz kalalar. Ve tarik-ı müstakîmi kemâ kün eyleyüb tehzîb-i zâhir-i şerî’atle ve tehzîb-i bâtın-i ahlâk-ı hamîde ile tehaliye-i bâtın-ı ‘ulûm-ı Hak ile ve maksûd-ı hakîkinin mâsivâsından ref’-ı nazar birle mütehakkık olunca ol mertebede te’ayyün ve tebeyyün itmişlerdir.”

diyerek doğru yolda bulunanları tavsif eder. Şöyle devam eder:

“Bin (yıl) geçdi zâhir yürüyen kimse azmadı ve zâhir ile ‘amel etmekle kimsenin zendakasına hükm olunmadı. Dîn-i metîn zâhir ilim ile kâim oldu.”

O, batın ilminin zahire aykırı olmamak kaydıyla kabul edilebilir olduğunu, ilk dönem sûfîlerine atıfla dile getirdikten sonra konuyla ilgili Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. Muhammed vb. peygamberlerin hayatla-

rından ayetlerin yorumuyla örnekler verir; Ebu Saîd el-Harrâz, Kuşeyrî, Nasrâbâdî gibi kaynaklardan iktibaslarla konuyu delillendirerek kitabını tamamlar.

Konuyla İlgili Değerlendirmeler

Münîrî Belgrâdî'nin yaşadığı dönemde Sultan Çarşısı'nın bulunduğu Belgrad'da ve Baş Çarşı'nın bulunduğu Saraybosna'daki (Aruçi, 2009:129) güçlü ticari hayat Ahiliğin Osmanlıyla birlikte bölgeye gelip kısa sürede teşkilatlandığının açık bir kanıtıdır. Öte yandan Balkanların fetih sırasında gazi dervişlerle bölgeye gelen ahilerin varlığı da bilinmektedir. Ancak Sarı Saltuk'la başlayıp, Seyyid Ali Sultan ve Otman Baba ile devam eden süreç Rum Abdalları eksenli olarak Balkanların doğusunda daha etkindir. Bosna-Hersek, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da Bektaşilikle ilgili belirgin bir tarikat nitelemesinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bunda bölgenin demografik yapısı kadar İslamlaşmanın XVII. yüzyıla kadar uzayan bir sürece sahip oluşu da etkin olmuştur (Seyman, 2006:81).

Zira Münîrî Belgrâdî bölgede Şîî meşrep, hatta Kızılbaş dervişler bulunduğunu ifade etmesine rağmen bunları Bektaşî olarak nitelendirmemiştir. Onun Kızılbaş nitelemesinin ise, bazı zümrelerin faaliyetleri hakkında resmî makamların dikkatlerini çekme gayretiyle kullandığı abartılı ifadeler söz konusudur. Bektaşilik için önemli bir destek olan yeniçerilerle ilişkilerin ise en azından XV-XVI. yüzyıllarda tarikatın

halka mal olması bağlamında bir işleve sahip olmadığı anlaşılmaktadır (İbrahimi, 1992:254; İzeti, 2004:237; Aftamaj, 2009:47-49).

Ancak Münîrî Belgrâdî'nin verdiği malumattan bölgede Hurûfîlerin, Hamzavîlerin ve Simavnevîlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan esnaf arasında devam eden halvây-ı cefne pişirme ve yakın şehir ve kasabalara gönderme geleneği esnafın da bu derviş zümreleriyle ilişkisini açıkça gösterir. Münîrî Belgrâdî'nin bu geleneği doğrudan gizli bir haberleşme yolu olarak nitelendirmesi ve Kızılbaşlıkla ilişkilendirmesi, hatta esnaf törenlerinde müstakil ustalık ve dükkân açma nişanesi olarak kullanılan tuğ, alem, çerağ, sofrası gibi alametleri siyasî bir başkaldırı gibi yorumlaması dikkat çekicidir.

Münîrî Belgrâdî'nin bu yorumlarını sadece eserine derc ettiği, fakat görüşleriyle ilgili bir takibat için resmî makamlar nezdinde teşebbüste bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zira kendisiyle aynı dönemde bölgede yaşayan Halvetî şeyhi Nureddinzâde'nin Hamzavîliğin nispet edildiği Hamza Bâlî (980/1572)'nin idamıyla ilgili gayreti dikkate alınır, onun teşebbüslerinin de boşa çıkmayacağı tahmin edilebilir. Bununla birlikte onun, "Silsiletü'l-Mukarrabîn"indeki Hamza Bâlî'yle ilgili müspet ifadeleri (Azamat, 1997:504) ve özetlediğimiz metinde "bazı" ifadesiyle ithamlarını genellemek yerine, istisna üslubuyla nakletmesi gözlemci kişiliğiyle tecrübelerini aktardığını göstermektedir.

Buna göre onun şikâyeti zahiri şeriata uygun, doğru bir tasavvuf anlayışı ve tarihat yaşayışı değil, sûfî geleneği suiistimal eden çeşitli olguları kendi lehlerine kullanarak ve çoğu kere halkın cahilliğini fırsat bilerek seyyidlik veya şeyhlik taslayanlar ve onların din konusundaki lakayt tavırlarıdır. Öyle ki böyleleri vefk, seçilmiş esma (muhtemelen tarikatların zikirde dillendirdikleri farklı esma veya ism-i âzam), tılsım vb. şeyleri kullanarak sihir ve benzeri işlerle kendilerine gelenlere şifa dağıttığını iddia eden müteşeyyih/sahte şeyhlerdir. Onlar bunların yanında, bazı tesadüfleri kullanarak keramet gösterme iddiasında bulunmakta, kendilerini yönelik teveccühlerle de kendilerine yüce makamlarda görmektedirler. Belgrâdî'ye göre böyle insanların sûfilikle ve şeyhlikle alakası olamaz, yapıp ettiklerinin dinde yeri yoktur, tavır ve davranışları ise edep ve hayâdan uzaktır. Böylelerine sadece ebleh ve ahmaklar inanır.

Diğer taraftan muhtemelen doğrudan Hurûfiliği benimseyen veya Hurûflikten etkilenen bazılarının Fazlullah Hurûfî hakkındaki aşırı görüşleri söz konusudur. Yine bunların zahiri şeriata riayeti küçümseyerek tasavvufi nazarla elde edilen keşfi bilgiyi öne çıkararak ve muhtemelen seyr u sülûku tamamlamadan kendilerini ermiş gibi görüp gayb erenleriyle, Kırklarla ve Hz. Ali'yle mülaki olduklarına dair iddiaları teolojik olarak sorunlu durmaktadır. Ama ilginç olanı, günümüzde de farklı tarikat mensupları arasında benzer iddialara sahip şeyhlik taslayanların ve etraflarında oluşan halkaların hâlâ var olabilmesidir.

Münîrî Belgrâdî'nin bizzat şahid olduğu bir sûfînin "Mehdi mi evvel çıkar, kapucı mı evvel çıkar" diye sorusu ve "Kapucı ne musahabetdir" dediğinde, "ol dahi ahir zamanda çıkar 'ayniyle kitabda gördüm" cevabıyla ilgili "mehdilik" ve "mehdiye açılan kapı/bâblık" itikadının da doğrudan Kızılbaşlıkla alakalı olabileceği gibi Hamzavîler ve Simâvîlerle de ilişkili olabileceğini belirtmek gerekir. Zira Melâmî gelenekte XVI. yüzyılda mehdilikle ilgili iddiaların bulunduğu bu nedenle devlet tarafından takibe uğradıkları bilinmektedir (Vicdânî, 1995:37-40; Lelic, 2005:563-565). Benzer iddialar Simâvnevîler için de söz konusudur (Ocak, 1998:169-170, 185). Ancak metnin devamında gelen tevellî-teberrî hakkındaki ifadeler ve bunların On İki İmamı resm ederek tazim etmeleri Kızılbaş-Rafîzî olgusunu güçlendirmektedir. Ya da, bu zümreler arasında yer alan devlete muhalif kimselerin bazı asgarî müştereklerde birleştiklerini gösterir.

Bu asgarî müşterekle ilgili bir başka husus da Münîrî Belgrâdî'nin bu zümrelerin kadınlarla birlikte sohbet meclisleri düzenlemeleriyle ilgili aktardıklarıdır. Esasen günümüzdeki algıyla, doğrudan Sünnilik dışı gibi görünen bu hususun tarikat çevrelerinde yer alan müşterek hususlardan olduğunu ifade edebiliriz. Zira XIII. yüzyıl tarikat geleneğinde Rifâî çevrelerinde benzer ithamların bulunduğunu biliyoruz (İbn Serrâc, 2015:284, 317). Sarı Saltuk da Rifâî gelenekle doğrudan ilgilidir ve benzer ithamlar onun için de yapılmıştır. Sarı Saltuk'un Balkan Müslümanlığındaki yeri tartışılmazdır. Belgrâdî'nin uzun gece

toplantılarında muhtemelen maksadı aşacak şekilde eğlence fasılları düzenlendiği, meddahlık benzeri oyunculuk yeteneğiyle muhtemelen çeşitli yöresel oyunların oynanmasını, kimi zaman esrar çekmeye ve tiryaklığa varan fasılların tertip edilmesini aynı bağlamda değerlendirmek gerekir. Burada müellifin alkollü içeceklerden söz etmemesi dikkat çekicidir. Oysa benzer bazı metinlerde bu gruplarla ilgili alkollü içecek kullandıklarına dair ifadeler de yer alır (Yaltkaya, 1994:164-169; Ocak, 1998:198-199). Dolayısıyla Sühreverdi geleneğinden İbrahim Zâhid Geylanî (700/1301)'ye bağlı olarak Safeviyye, Halvetiyye, Bayrâmiyye, Melâmiyye çevrelerinin, Bektaşîyye ve Rifâiyye çevreleriyle benzer sûfî yapılara sahip olduklarını, dervişlerin yaşayışları bakımından birbirlerinden pek ayırt edilemeyeceğini söyleyebiliriz. Nitekim Makedonya'da Rifâî ve Halvetîleri birçok dini pratiklerinde Bektâşîlere benzer davranmaktadır. Örneğin Üsküp Rifâî Tekkesi'ne her inançtan insan kabul edilmekte, mum yakılmakta, nazar, al karası, kırk çıkarma gibi inançlar bağlular arasında görülmekte, türbeye niyaz edilmekte, niyazdan sonra eşîge basmamaya dikkat etme gibi inanışlar sürdürülmektedir. Ayrıca Muharremle ilgili de benzer inanışlar sürdürülmektedir (Seyman, 2006:108).

Konunun Bektaşîlik boyutuna baktığımızda Melâmî, Hamzavî, Simavnevî vb. grupların XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek Bektaşîlik şemsiyesi altına girerek devlet takibinden kurtulmaya çalıştığını veya tersine Bektaşîliğin

onların görüşlerine doğru evrildiğini söyleyebiliriz (Faroqhi, 2003:139-144, 185-189; Ocak, 1992:377). Evliya Çelebi Belgrad'da bir, Bosna-Hersek Çayniçe'de bir, Kosova'da Mitroviçe, Dubniça ve Kaçanikte üç Bektaşî tekkesinin varlığını haber verir (İzeti, 2013:238-240). Evliya Çelebi'nin, Arnavutluk'ta Muaviye ve Yezide lanet okuyan taifeden bahsetmekle birlikte onları Bektaşîliğe nispet etmemesi dikkat çekicidir (İzeti, 2013:248). Makedonya Kalkandelen tekkesi ise Sersem Ali Baba'ya nispet edilmekle birlikte tekkenin gelişmesi Harabâtî Baba zamanına rastlar. Bununla birlikte Sersem Ali Baba'nın saraya yakınlığı ve daha sonra Hacı Bektaş merkez tekkesine postnişin oluşu muhtemelen tekkeyi Balkanlardaki Bektaşîlik bakımından önemli kılmıştır. Tekke asıl etkinliğini 1214/1799'da postnişin olan Ekmekçi Baba'yla göstermiştir. Onun zamanında halk tarafından da benimsenen tekke, kültür ve sanat kadar Bektaşî adabına göre dervişlerin meslek sahibi olması düsturuna binaen Kalkandelen ve civarında güçlü bir şekilde temsil edilmiştir (İzeti, 2013:242-246).

Bektaşî tarikatının Balkanlardaki en etkin tekkesi ise hiç şüphesiz erken dönemden itibaren Seyyid Ali Sultan / Kızıl Deli tekkesi olmuştur. Bu tekke kuruluşundan itibaren vakıflar bağlanmış (Faroqhi, 2010) ve giderek güçlenip Hacı Bektaş'tan sonraki ikinci büyük tekke konumuna yükselmiş, Balkanların doğusunda Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'da etkin olmuştur. Tekke, Balım Sultan, Vahdetî Dede, Sadık

Abdal gibi önemli Bektaşî dervişlerini yetiştirmiş, bölgede âsitane konumundadır (Gümüşoğlu, 2009:12-24; İzeti, 2013:37).

Biz, Kızıldeli tekkesiyle ilgili farklı bir boyuta işaret etmek istiyoruz. Özel bir kitaplıkta bulunan bir yazma Mecmuâ', tekkenin inanç boyutunun karmaşık yapısını göstermesi bakımından önemlidir.³ Her sayfasında 25 satırın yer aldığı 176 varaklık mecmua niteliğindeki eserin istinsah tarihi, son sayfa derkenarında 29 Rebiulevvel 1087 / 11 Haziran 1676 olarak kaydedilmiştir. Söz konusu mecmuanın sahipleri Kızıldeli Seyid Ali Sultan bağlıları, Bektaşî Babagân koluna mensupturlar. Ancak Kızıldeli bağlıları, diğer Babagân'dan farklı olarak musahipli cem yaparak Türkiye'deki pek çok Alevi zümresiyle birleşirler. Mecmuâ'nın başında yer alan Fütüvvetnâme (2a-11b) Anadolu'da yazılan ilk Türkçe Fütüvvetnâmesinin kabul edilen Burgazi Fütüvvetnâmesinin bir hülasasıdır. Dolayısıyla Sünni temellidir. Ancak fütüvvetin tanımı Şeyh Safî'den naklen yapılır. Takip eden varaklarda Şeyh Safî Menakıbı (11b-45b, 100a-115b'de tekrar Şeyh Safî Menakıbı verilir), Evsâf-ı Hacı Bektaş Veli (45b-46b), Tâcnâme (46a-57a), 'İşknâme (57a-100a), Nasihatnâme-i Hatâyî (115b-118a), Meşâyihnâme-i Hatâyî (118a-133a), Delil-i budala (Defter-i aşık) (133a-145b), Menâkıb-ı Fazlullah (145b-165), Kitab-ı Tarikatnâme-i Ca'fer-i Sâdık (165a-176a) yer alması bu zümredeki

Hurûfî ve Safevî tesirlerinin açık bir işaretidir. Hatta mevcut şekliyle mecmuanın bir Kızıldaş yazması olduğu bile söylenebilir.

Bektaşîliğin özellikle Arnavutluk'ta güçlenmesi ise Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın bölgede bağımsızlığını ilan ettiği dönemde olmuştur (1790-1822). Bu dönemde Sadık Baba'nın Koshtar, Şemimi Baba'nın Kruja'daki faaliyetleri önemlidir. 1826 Bektaşîliğin resmen kapatılmasından sonra Güney Arnavutluk adeta Bektaşiler için sığınak haline gelmiştir. Bundan sonra dönemin siyasi şartları içerisinde milli bir yapıya bürünen Arnavut Bektaşîliği Arnavutça azımsanmayacak bir literatür oluşturup, 1830-1912 arası "Arnavutluk Yeniden Milli Doğuş Hareketi" içinde etkin görev almışlardır. Arnavutluk Bektaşîleri 1922'de yapılan Birinci Kongrelerinde Hacı Bektaş merkez tekkeden bağımsızlıklarını ilan ederken, Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak 1929'da Üçüncü Kongreyi düzenlemişler ve Tiran'daki tekkeyi Dünya Bektaşî Merkezi olarak ilan edip, müteakiben Sali Njazi Dede'yi başlarına getirmişlerdir. Günümüze kadar çeşitli zamanlarda Kongrelerini gerçekleştiren Bektaşîler Arnavutluk'ta altı merkezdeki dedelik ve bunlara bağlı yerel tekkeler tarafından devam ettirilmektedir. Bunlar: Kruja Dedeliği, Elbasan Dedeliği, Prishtë Dedeliği, Korça Dedeliği, Berat Dedeliği ve Vlora Dedeliği (Aftamaj, 2009:59-65; Brahimaj, 2011:53-60; İzeti, 2013:248-249).

Arnavutluk Bektaşîliğinin konumuzu ilgilendiren boyutu, M. İzeti'nin haber verdiği Bektaşî gelenekteki dervişlerin mes-

3 Bektaş Bey adlı bir zatın kitaplığında eseri gören ve bizi de haberdar eden kıymetli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi A. Yılmaz Soyger Bey'e teşekkür ederim.

lek edinme gerekliliğine bağlı olarak esnaf gruplarıyla olan ilişkilerini sürdürmeleridir. Bu ilişkilerde Fütüvvetnâmelerin de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu ilişkilerin sadece Bektaşîlere has olmadığı bölgedeki diğer tarikat zümrelerinin de esnaflarla ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İlbasan Tabaklar Tekkesi, deri ustaları tarafından yapılmış ve iki yüz yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. İlbasan ve çevresindeki Ahi-Kâdirî meslek mensupları çiraklık ve kalfalıkla ilgili törenlerde şedd kuşanıp ahd u bey'at almışlardır (İzeti, 2009:244; İzeti, 2011:507-509). Bununla birlikte XVI-XVIII. yüzyıllarda güçlü olan bu ilişkilerin siyasi istikrarın bozulması ve sosyal değişimlere bağlı olarak giderek asgari düzeye düştüğünü söylemeliyiz.

SONUÇ

Sonuç olarak Osmanlı'yla birlikte Balkanlarda kurulan idari ve sosyal yapının Anadolu'daki bütün unsurlarıyla birlikte bölgeye taşınarak oluşturulmuştur. Bu taşınma esnasında ahiler, önce bölgenin fet-hinde gaziler olarak görev almışlar daha sonraki dönemde de esnaf örgütlenmesi içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Münîrî Belgrâdî'nin ifadelerinden bilime ve âlime saygı gösteren ve değer veren Ahilerin, kendilerine yapılan ikazı dikkate alarak el kitabı hüviyetindeki Fütüvvetnâme'yi bile yeniden gözden geçirmeye açık akılcı bir dünya görüşüne sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Öte yandan yine M. Belgrâdî'nin naklettiği şekilde bölgede Sarı Saltuk geleneğine bağlı Rifâî ve Bektaşî dervişlerin yanında İ. Zahid Geylânî geleneğinden gelen Safevî, Halvetî, Bayrâmî, Melâmî dervişleri yer yer medrese ulemasının eleştirilerine muhatap olacak şekilde dini-tasavvufi hayatlarını sürdürmektedirler. Bu eleştirilerin Sünnî-Şîî ayrımı yapılmadan bu tarikat zümrelerine yöneltilmesi, bunların aynı kültür çevrelerinden beslenen ortak bir mirasa sahip olduklarını, halkın da onları günümüzdekine benzer bir şekilde birbirinden ayırt etmeden olduğu gibi kabul etmeleridir. Bu tarikatların dervişlerini bir meslek sahibi olmaya teşvik etmeleri ve bu bağlamda dönemin esnaf zümreleriyle iyi ilişkiler kurmaları Ahiliğin ve ahi geleneğinin de aynı kültür çevresine mensup bir yapılanma olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AFTAMAJ, Luan. (2009). Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Türkiye.
- ARSLANTÜRK, A. Hümeýra. (2006). "Necmeddin Nesefî", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXII, İstanbul, s. 571-573.
- ARUÇI, Muhammed. (2009). "Saraybosna" md., Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVI, s. 128-132.
- AZAMAT, Nihat. (1997). "Hamza Bâlî", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XV, İstanbul, s. 503-505.

- BİTİCİ, Tacettin. (2005). "Balkanlarda Celvelilik ve Münîr Belgrâdî", Aziz Mahmud Hudayi Uluslararası Sempozyum Bildirileri (I-II) 20-22 Mayıs 2005, İstanbul, I, s. 222-225.
- BRAHİMAJ, Baba Edmond. (2011). "Arnavut Topraklarında Bektaşilik Doğuşu ve Gelişimi", I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 7-9 Mayıs 2010, Çorum, Ankara, I, s. 53-60.
- DJURIC-ZAMOLO, Divna. (1992). "Belgrad" md. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi V, İstanbul, s. 407-408.
- LELIC, Emin. (2005). "Bosnian Involvement in Heterodox Movement During the Ottoman Period: The Case of the Hamzavis&Bektashis". Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler-Müzakereler, Isparta, 28-30 Ekim 2005, 563-565.
- FAROQHI, Süreyya. (2003). Anadolu'da Bektaşilik. Çev: Nasuh Barın. İstanbul.
- FAROQHI, Süreyya. (2010). "Bir Bektaşî Merkezinde tarımsal Faaliyetler Kızıldeli Tekkesi 1750-1830". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 53.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1949-1950). "İslam ve Türk İlerinde Fütüvvet Teşkilatı". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, S. 1-4, s. 6-353.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun. (2009). Sadık Abdal Divanı. İstanbul.
- İBN SERRÂC, Muhammed b. Ali. (2015). Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh, Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı. Haz. Necdet Gürkan; M. Necmettin Bardakçı; M. Saffet Sarıkaya, İstanbul.
- İBRAHİMÎ, Mehmet. (1992). "Eski Yugoslavya'da İslam Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi". İslamî Araştırmalar, S. 6/4, Ankara, s. 239-260.
- İZETİ, Metin. (2011). "Arnavutlarda Esnaf Tarikat İlişkisi". I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler, 15-17 Ekim 2008, Kırşehir, I, s. 507-509.
- İZETİ, Metin. (2013). Balkanlarda Tasavvuf. İstanbul.
- MEŞKUR, Cevad. (2011). Mezhepler Tarihi Sözlüğü. Çev: M. Söylemez; M. Ümit; C. Hakyemez. Ankara.
- OCAK, A. Yaşar. (1992). "Bektaşilik" md., Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, V. İstanbul, s. 373-379.
- OCAK, A. Yaşar. (1998). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.yüzyıllar). İstanbul.
- ÖNGÖREN, Reşat. (2011). "Tarikat" md. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XL, İstanbul, s. 95-105.
- POPOVIC, Aleksandre. (1995). Balkanlarda İslam. Çev: Komisyon. İstanbul.
- SEYMAN, Adil. (2006). Balkanlarda Alevi Bektaşilik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, Türkiye.
- TAESHNER, Franz. (1980). "Futuwwa" Encyclopaedia of Islamic II. Brill, s. 961-969.
- VİCDÂNÎ, Sâdık. (1995). Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye). Haz: İ. Gündüz. İstanbul.
- YALTKAYA, M. Şerafettin. (1994). Simavnakadisioğlu Şeyh Bedreddin. Haz: Hamit Er. İstanbul.

“Nisâbu'l İntisâb”ın Kapak sayfası (İÜ Ktb. Nu: 6803)

